

Van Gölü Havzası Seramiklerinde Kullanılan Motifler ve Boyalar

Motifs and Paints Used in Van Lake Basin Ceramics

Saim KARTAL

Resim Öğretmeni, Edremit Halk Eğitim Merkezi, Van, Türkiye
Painting Teacher, Edremit Public Education Center, Edremit, Van, Türkiye
Orcid: 0009-0006-2928-5208 saimkartal@gmail.com

Nurtaç ÇAKAR

Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Fine Arts, Department of Painting, Van, Türkiye
Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-5859-9314 nurtaccakar@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Cite as/Atıf: Kartal, S. and Çakar, N. (2025). Motifs and paints used in Van Lake basin ceramics. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 71, 67-76

Kartal, S. ve Çakar, N. (2025). Van Gölü havzası seramiklerinde kullanılan motifler ve boyalar. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 71, 67-76

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: April 16, 2025/16 Nisan 2025

Accepted/Kabul Tarihi: December 23, 2205/23 Aralık 2025

Published/Yayın Tarihi: September 2025/Eylül 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: March/Mart

Issue/Sayı: 71

Pages/Sayfa: 67-76

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Saim Kartal /Nurtaç Çakar).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has two authors and the contribution rate of the each author is 50 %/Bu makale iki yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 50 oranındadır.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Bu çalışma, Van Gölü Havzası'nda Kalkolitik Çağ'dan Urartu Krallığı'na uzanan süreçte seramik üretiminde gözlenen teknik, estetik ve kültürel dönüşümleri pigment kullanımı, motif repertuarı ve tipolojik özellikler üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Kalkolitik dönemde Halaf etkili siyah boyalı geometrik bezemeler, erken sembolik iletişim biçimlerini yansıtırken; Erken Tunç Çağı'nda Karaz/Kura-Aras kültürünün etkisiyle kazıma bezemeler, çift pişirim ve iki tonlu açık teknikleri gelişmiştir. Orta Tunç Çağı'nda Van-Urmiye Boyalıları'nın temsil ettiği polikrom yüzey düzeni ve figüratif motifler, estetik çeşitliliğin ve ikonografik anlatının zirvesini oluşturmuştur. Son Tunç-Erken Demir Çağı'nda bezeme sadeleşmiş; kırmızı ağıllı kaplar, Urartu estetiğinin erken örnekleri olarak ortaya çıkmıştır. Urartu döneminde ise üretim merkezi bir sistem içinde standartlaşmış; kırmızı perdahlı elit kaplar, kahverengi astarlı günlük kaplar ve kaba pişirme kapları olmak üzere toplumsal tabakalara göre farklılaşan bir tipoloji gelişmiştir. Bulgular, bölgede pigment tercihleri, bezeme teknikleri ve form özelliklerinin kültürel etkileşimlerle şekillenen süreklilik ve kopuşlar içerdiğini göstermektedir. Bu çalışma, Van Gölü Havzası'nda seramik üretimini teknik, estetik ve sosyo-kültürel bağlarıyla bir arada değerlendiren kapsamlı bir tipolojik model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Van Gölü Havzası, Seramik, Motif, Boya, Kalkolitik Çağ, Urartu, Tipoloji.

Abstract

This study offers a comparative analysis of the ceramic tradition of the Lake Van Basin from the Chalcolithic period to the Urartian Kingdom, focusing on pigment use, motif repertoire, and typological characteristics. Chalcolithic ceramics from Tilkitepe reflect Halaf-influenced black-on-light geometric designs, suggesting early forms of symbolic communication. In the Early Bronze Age, under the impact of the Karaz/Kura-Araxes culture, burnished two-tone vessels, controlled firing techniques, and incised decorations became prominent. The Middle Bronze Age represents the peak of aesthetic and iconographic diversity, exemplified by the polychrome Van-Urmia Painted Ware, featuring both geometric and figurative motifs. During the Late Bronze-Early Iron Age, decorative traditions became more restrained, while red-burnished vessels emerged as prototypes of the Urartian aesthetic. In the Urartian period, ceramic production became standardized under state control, resulting in distinct typologies associated with different social groups, such as elite red-burnished wares, brown-slipped utilitarian vessels, and coarse handmade pottery for domestic and funerary use. The findings demonstrate that technical preferences, pigment applications, and formal attributes evolved through both cultural continuity and transformative shifts shaped by regional interactions. Overall, this study provides one of the first integrated typological models that jointly evaluates technological, aesthetic, and socio-cultural dimensions of ceramic production in the Lake Van Basin.

Keywords

Lake Van Basin, Pottery, Motif, Pigment, Chalcolithic Age, Urartu, Typology.

Giriş

Van Gölü Havzası, Anadolu'nun en uzun soluklu kültürel yerleşim alanlarından biri olması nedeniyle, seramik üretim geleneğinin kronolojik evrimini takip etmek açısından kritik bir araştırma sahasıdır. Bölgede Kalkolitik Çağ'dan itibaren gözlenen seramik çeşitliliği, yalnızca teknik ve estetik gelişmelerin değil, aynı zamanda kültürel etkileşim ağlarının da somut göstergesidir (Akgül, 2017; Kılıç, 2006). Bu çalışmanın temel amacı, söz konusu uzun tarihsel süreç boyunca seramiklerde kullanılan pigmentleri, boya uygulamalarını ve motif repertuarını tipolojik bir bakış açısıyla incelemek; bu unsurların zaman içindeki dönüşümünü kültürel bağlamı üzerinden değerlendirmektir. Araştırmanın sorunsalını, "Van Gölü Havzası'nda seramik üretimindeki teknik yenilikler, bezeme anlayışı ve motif seçimi hangi kültürel etkileşimlerin ve toplumsal dönüşümlerin izlerini taşımaktadır?" sorusu oluşturmaktadır. Literatürde Halaf geleneğinin kuzeydoğu uzantısı olan Tilkitepe seramikleri (Akgül, 2017), Erken Transkafkasya/Karaz kültürünün koyu perdahlı kapları (Koşay & Turfan, 1959; Sevin vd., 2000) ve Orta Tunç Çağı'nın polikrom boya bezemeli Van-Urmiye grubu (Özfırat, 2001; Erdem, 2018) bölgede güçlü kültürel temasların varlığına işaret etmektedir. Bu çalışma, söz konusu dönemsal çeşitliliği karşılaştırmalı olarak ele alarak pigment teknolojileri ile bezeme anlayışları arasındaki bağlantıları tartışmayı hedeflemektedir. Seramik yüzeylerindeki geometrik, bitkisel ve figüratif motiflerin yalnızca estetik süsleme olmadığı; aksine dönem toplumlarının sosyal yapıları, ritüel pratikleri ve kimlik göstergeleri hakkında önemli anlamlar taşıdığı literatürde özellikle vurgulanmaktadır (Özfırat & Marro, 2007; Erdem & Konyar, 2011). Bu çerçevede çalışma, Van Gölü Havzası'ndaki seramik geleneğinin kültürel süreklilik ve dönüşüm dinamiklerini açıklığa kavuşturmayı ve arkeolojik buluntular üzerinden bölgenin kültürel tarihine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, Van Gölü Havzası'nda Kalkolitik Çağ'dan Urartu dönemine kadar uzanan süreçte üretilmiş seramikleri tipolojik, biçimsel ve teknolojik özellikleri açısından analiz etmeyi amaçlayan karşılaştırmalı arkeolojik tipoloji yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, Tilkitepe, Dilkaya, Karagündüz ve Yoncatepe gibi kazı alanlarında yayımlanmış arkeolojik raporlardan, müze koleksiyonlarından ve literatürde yer alan tanımlamalardan elde edilmiştir. Seramikler aşağıdaki kriterlere göre değerlendirilmiş ve dönemsal karşılaştırmalar bu ölçütler doğrultusunda yapılmıştır:

Kil Özellikleri:

Renk, yoğunluk ve katkı maddeleri (kum, mika, mineral parçacıkları, bitkisel katkılar) incelenmiştir.

1. Şekillendirme Teknikleri:

Kapların el yapımı mı yoksa çark yapımı mı olduğu; formun elde mi, kalıpla mı, yoksa çark üzerinde mi biçimlendirildiği belirlenmiştir.

2. Yüzey İşlemleri:

Astar uygulaması, perdah, yüzey cilalama, isli yüzey oluşumu gibi işlemler teknik açıdan değerlendirilmiştir.

3. Bezeme Teknikleri:

Boya uygulamaları (pigment türleri, renk paleti, boya yoğunluğu), kazıma, kabartma, baskı bezemeleri ve motiflerin kap üzerindeki konumlanışı analiz edilmiştir.

4. Biçimsel-Morfolojik Analiz:

Ağız çapı, boyun oranları, gövde formu, dip yapısı, kulp sayısı ve kulp-gövde ilişkisi gibi formel ölçütler karşılaştırılmıştır.

5. İşlevsel Bağlam:

Seramiklerin kullanım amaçları (pişirme, depolama, servis, ritüel kullanım, mezar armağanı) dönemsel bağlam içinde değerlendirilmiştir.

6. Dönemsel Karşılaştırma:

Yukarıdaki tüm kriterler her dönem için ayrı ayrı uygulanmış; buluntular arasındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırmalı tablolara dayalı olarak analiz edilmiştir.

1. Kalkolitik Çağ (M.Ö. 6. Binyıl)

Van Gölü Havzası'nda tarihöncesi dönemlere ait en erken buluntular Kalkolitik Çağ'a, yani M.Ö. 6. binyıla tarihlenmektedir. Bu döneme ilişkin veriler sınırlı olmakla birlikte, bölgenin en önemli arkeolojik merkezi Tilkitepe Höyüğü'dür. Dört tabakalı yerleşim düzenine sahip Tilkitepe'nin özellikle en alt üç tabakasında Halaf karakteri taşıyan seramiklerin bulunmuş olması (Akgül, 2017: 3), buranın Halaf Kültürü'nün kuzeydoğudaki en uç temsil alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Halaf Çanak-Çömlek geleneğinin Kuzey Mezopotamya'dan Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya uzanan geniş yayılımı içinde Tilkitepe'nin yer alması, Van Gölü Havzası'nın bu kültürel daireyle olan etkileşimini açık biçimde göstermektedir. Bu döneme ait seramikler kil özellikleri açısından iyi arıtılmış, ince dokulu kil kullanılarak üretilmiştir; katkı maddesi oldukça düşüktür ve kil çoğunlukla pembe, sarımsı gri, krem ya da beyaz tonlarında astarla kaplanmış. Şekillendirme teknikleri büyük ölçüde el yapımına dayanmakta; gövdelerin elle yükseltilmesi, ağız kenarlarının parmak baskısıyla düzeltilmesi ve dip kısmının sade bırakılması bu dönemin üretim anlayışını yansıtmaktadır. Yüzey işlemlerinde açık astar kullanımı belirgindir; perdah sınırlı düzeyde uygulanmış, yüzey esas olarak siyah boya ile yapılan düzenlemeler için bir fon işlevi görmüştür. Siyah pigmentin açık renkli astar üzerine kontrast oluşturacak biçimde uygulanması, dönemin estetik tercihinin temelini oluşturur.

Görsel 1. ve 2. Kalkolitik Çağ, Anadolu Medeniyetler Müzesi (Fotoğraf: Nurtaç ÇAKAR).

Bezeme teknikleri arasında siyah boya ile çizilen çizgiler, üçgen dizilimler, dalgalı hatlar ve soyut düzenlemeler öne çıkarken, stilize bitki ve hayvan figürlerine de rastlanmaktadır. Motifler çoğunlukla kap formunu izleyen bir kompozisyon anlayışıyla gövde üzerinde ritmik bir şekilde dağılmıştır. Biçimsel olarak kısa boyunlu, hafif dışa genişleyen ağızlı, küresel gövdeli ve küçük dipli kaplar yaygındır; bazı örneklerde erken çift kulplu kullanım dikkat çekmektedir. Seramiklerin işlevsel bağlamı, depolama ve gündelik kullanımın yanı sıra sunu ve ritüel uygulamalara da işaret etmektedir; bezemenin görünürlüğü ve pigmentin bilinçli yerleşimi bu olasılığı güçlendirmektedir. Tilkitepe örneklerinin Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'deki Halaf seramikleriyle gösterdiği yüksek benzerlik, Van Gölü Havzası'nın Kalkolitik dönemde bu kültürle yoğun etkileşim içinde olduğunu düşündürür. Dolayısıyla Kalkolitik Çağ seramikleri yalnızca temel bir işlevin değil, aynı zamanda belirli bir estetik ve sembolik anlayışın da ürünü olarak değerlendirilmelidir. **Görsel 1 ve 2'**de yer alan örnekler de bu dönemin açık astarlı, siyah boyalı ve formu takip eden kompozisyon düzenine sahip karakteristik örneklerini yansıtmaktadır.

2. Erken Tunç Çağı (M.Ö. 4. – 2. Binyıllar)

Erken Tunç Çağı, Van Gölü Havzası'nda seramik üretiminin hem teknik hem de biçimsel açıdan belirgin bir çeşitlenme gösterdiği ve bölgenin kültürel yapısının Transkafkasya kökenli hareketlilikle dönüşüme uğradığı bir dönemdir. Bu süreçte bölge, literatürde “Kura-Aras” ya da Anadolu kaynaklarında “Karaz Kültürü” olarak tanımlanan kültürel kompleksin etkisi altına girmiştir (Koşay & Turfan, 1959: 349–413). Karaz Kültürü'nün Van Gölü Havzası'ndaki en önemli temsilcileri olan Dilkaya ve Karagündüz höyüklerinde ele geçirilen kaplar, hem teknik nitelikleri hem de form çeşitliliğiyle bu kültürün karakteristik özelliklerini yansıtır. C. A. Burney'in 1956 yılı yüzey araştırmaları, havzanın Erken Transkafkasya kültürü içerisindeki yerini tanımlayan erken bilimsel değerlendirmeleri sunması açısından önemlidir (Akgül, 2017: 3).

Bu dönemin seramikleri kil özellikleri bakımından kum, mika ve ince, küçük mineral parçacıkları katkılı yoğun bir kil yapısına sahiptir; bu katkı maddeleri kapların hem dayanıklılığını hem de pişirim kalitesini artırmak için bilinçli olarak kullanılmıştır. Şekillendirme teknikleri çoğunlukla el yapımına dayanmakla birlikte, bazı örneklerde form bütünlüğünün artmış olması çark kullanımının sınırlı düzeyde de olsa devreye girdiğini düşündürmektedir. Yüzey işlemleri açısından kaplar üç ana grupta ele alınır: kızıl-kahverengi tonlarda monokrom yüzeylere sahip örnekler; tamamen siyah, parlak perdahlı seramikler; ve en ayırt edici grup olan iki tonlu kırmızı-siyah perdahlı kaplar. Özellikle iç yüzeyi kırmızı, dış yüzeyi parlak siyah olan perdahlı kaplar, oksijenli ve indirgen atmosferlerde gerçekleştirilen bilinçli pişirim uygulamalarıyla elde edilmiş olup, kesitlerinde dahi görülebilen bu renk farkı dönemin teknik ustalığının belirgin bir göstergesidir (Sevin, 2000: 157).

Görsel 3. ve 4. Erken Tunç Çağı Van Müzesi (Fotoğraf ve Çizim: Saim KARTAL).

Bezeme teknikleri arasında kazıma, oluk-yiv, kabartma ve baskı gibi yüzeye fiziksel müdahaleye dayalı yöntemler öne çıkar; bu bezemeler kaplara hem görsel hem de dokunsal bir katman ekler. Van Gölü Havzası Erken Tunç Çağı'nda sık rastlanan çift sarmal (koç boynuzu) motifi, bölgenin sembolik anlatım tercihlerini yansıtan önemli bir süsleme unsurudur (Vançin, 2001). Bunun yanında geometrik düzenlemeler ve stilize hayvan figürleri gövde üzerinde yer yer kullanılmıştır. Form bakımından uzun boyunlu, şişkin gövdeli çömlekler; dışa çekik ağız kenarları; yatay veya dikey kulplu kaplar; geniş karınlı depolama kapları ve parlak perdahlı servis kapları dönemin çeşitliliğini ortaya koyar.

Erken Tunç Çağı seramiklerinin büyük bölümü pişirme, depolama ve servis amaçlı kullanılmış olmakla birlikte, özellikle iki tonlu perdahlı ve ince işçilik gösteren seçkin örneklerin ritüel sunular veya topluluk içi sembolik kullanımlar için üretildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kapların biçimsel özellikleri, yüzeyde uygulanan perdahnın parlaklığı ve bezemelerin ritmik düzeni yalnızca teknik bir seçim değil, aynı zamanda dönem insanların toplumsal ve kültürel pratiklerinin bir yansımasıdır. Erken Tunç Çağı seramikleri, Kalkolitik dönemin açık astarlı-siyah boyalı estetik anlayışından daha sofistike bir yüzey düzenine geçişi temsil eder; bu teknik ve estetik gelişim, ilerleyen Orta Tunç Çağı'nın polikrom kompozisyonlarına temel oluşturan önemli bir kültürel evrim aşamasıdır. Görsel 3 ve 4'te yer alan örnekler, bu dönemin iki tonlu kırmızı-siyah perdahlı yüzey anlayışını, form bütünlüğünü ve teknik ustalığını açık biçimde yansıtmaktadır.

3. Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2. Binyıl)

Orta Tunç Çağı'nda Van Gölü Havzası'nın yerleşim karakteri belirgin bir değişim göstermiş; düz ovalardan çok yaylalara ve dağlık alanlara yönelen yerleşim düzeni, bölgenin Mezopotamya ve Orta Anadolu ile olan kültürel ilişkilerinin zayıflamasına ve kültürel gelişimin daha çok kuzeydoğu yönlü etkileşimlerle şekillenmesine yol açmıştır (Özırat, 2001). Bu dönemin en belirgin arkeolojik göstergesi, geniş bir coğrafyaya yayılan boya bezemeli seramik geleneğidir. Güneydoğu Gürcistan'dan başlayarak Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Urmiye Gölü çevresine kadar etkili olan Aras Boyalıları Kültürü, Van Gölü Havzası'nda özellikle

“Van-Urmiye Boyalıları” olarak tanımlanan seramik grubu ile temsil edilmektedir (Erdem, 2018; Özfirat, 2001). Bu gruba ait kaplar, hem astar hem de bezeme teknikleri bakımından oldukça gelişmiş olup, bölgenin bu dönemdeki kültürel etkileşim ağını yansıtan güçlü veriler sunmaktadır.

Kil özellikleri bakımından Van-Urmiye Boyalıları genellikle kahverengi veya kiremit tonlarında yoğun bir kil dokusuna sahiptir; kilde ince kum katkısı düzenli biçimde görülür ve bazı örneklerde kısmi küçük mineral parçacıkları katkısı dikkat çeker. Bu durum hem malzemenin bilinçli seçildiğini hem de fırınlama tekniklerinin geliştiğini göstermektedir. Şekillendirme teknikleri açısından Orta Tunç Çağı’nda çark kullanımının belirgin biçimde yaygınlaşması, kapların formunda yüksek bir simetri, ince cidarlı yapı ve düzenli ağız-boyun oranları sağlamıştır. Bu teknik gelişme, dönemin seramik üretiminin standardizasyonunu güçlendirmiştir. Yüzey işlemleri ise çok aşamalı bir süreç üzerinden ilerlemekte; önce kahverengi-kiremit tonlarında bir astar uygulanmakta, ardından açık krem ya da devetüyü renginde ikinci bir astar sürülerek bezeme için düzgün ve açık renkli bir zemin oluşturulmaktadır. Bu zeminin üzerine siyah, kırmızı veya her iki rengin birlikte kullanıldığı polikrom boya bezemeleri yapılmıştır. Motifler çoğunlukla kapların boyun ve karın bölgelerini sınırlayan bantlar içine yerleştirilmiş; kafes motifi, doldurulmuş üçgen, baklava, dama tahtası, kelebek ve şevron gibi geometrik desenler dönemin tipik estetik anlayışını yansıtmıştır. Ayrıca kuş, geyik, keçi, at ve insan figürleri gibi natüralist bezemeler de seçkin kaplarda görülmekte ve dönem ikonografisine ışık tutmaktadır (Özfirat, 2001).

Görsel 5. ve 6. Orta Tunç Çağı, Van Müzesi (Fotoğraf: Saim KARTAL).

Biçimsel olarak geniş karınlı, kısa boyunlu ve belirgin kulplu çömlekler bölgede yaygındır; form ile bezeme arasında bilinçli bir uyum gözlemlenir. Kapların işlevsel bağlamı değerlendirildiğinde, hem depolama ve servis hem de ritüel amaçlı kullanımın aynı dönemde var olduğu anlaşılmaktadır. Siyah perdahlı seramikler ise Orta Tunç Çağı boyunca Van Havzası’nda yaygın olmamakla birlikte, Tendürek Dağları’nın kuzeyinde daha yoğun görülür; bu durum aynı dönemde birden fazla kültürel üretim geleneğinin eşzamanlı olarak varlık gösterdiğine işaret eder (Özfirat, 2007). Orta Tunç Çağı seramik geleneği, boya bezemeli üretimin teknik ve estetik açıdan zirveye ulaştığı; ikonografik çeşitliliğin arttığı ve form-bezeme ilişkisinin en uyumlu hâline kavuştuğu bir dönemi temsil eder. Bu gelişimin somut örnekleri olan Görsel 5 ve 6’daki kaplar, döneme özgü polikrom bezeme düzenini, çark yapımıyla elde edilen form bütünlüğünü ve geometrik ile figüratif motiflerin sembolik kullanımlarını açık biçimde yansıtmaktadır.

4. Son Tunç Çağı / Erken Demir Çağı (M.Ö. 2. Binyılın Sonları - M.Ö. 1300)

Son Tunç Çağı ile birlikte Van Gölü Havzası’nda sosyo-kültürel yapı önemli ölçüde dönüşmüş; pastoral yaşam biçimi devam etmekle birlikte, göçebe topluluklardan yerleşik ve daha örgütlü toplumsal yapılara doğru geçişin ilk izleri belirginleşmiştir. Assur kaynaklarında “Uruatri” olarak anılan Van Gölü çevresinde M.Ö. 13.-11. yüzyıllar arasında çeşitli aşiret yapılanmalarının bulunduğu, Hakkâri, Muş ve Bitlis gibi dağlık alanların ise “Nairi Ülkeleri” adı altında çok sayıda siyasi birliği içerdiği bilinmektedir. Bu bilgiler, bölgenin karmaşık etnik ve siyasal bir yapıya sahip olduğunu ve bu çeşitliliğin maddi kültüre, özellikle de seramik üretimine yansıdığını göstermektedir.

Bu dönemde seramik üretimi, Orta Tunç Çağı’nın çok renkli boya bezemeli kaplarından uzaklaşarak daha sade, tek renkli bir estetik anlayışa yönelmiştir. Kil özellikleri bakımından kaplar çoğunlukla orta derecede kum katkılı, pembemsi-kiremit tonlarında toprakla hazırlanmış; kil yoğunluğu homojen, pişirim kalitesi ise önceki döneme göre daha istikrarlıdır.

Şekillendirme teknikleri bakımından hem el yapımı hem de çark yapımı örnekler birlikte görülmekte, bu durum dönemin teknolojik çeşitliliğini yansıtmaktadır. Yüzey işlemlerinde kapların hem iç hem dış yüzeylerine aynı tonda astar uygulanmış; perdah genellikle hafif seviyede tutulmuştur. Van Gölü'nün doğu kesiminde ise madeni parlaklıkta kırmızı perdahlı kapların görülmesi dikkat çekicidir. Bu örnekler, ilerleyen yüzyıllarda Urartu seramik geleneğinin oluşumuna temel teşkil eden ilk estetik örnekler olarak değerlendirilmektedir.

Bezeme teknikleri açısından Son Tunç / Erken Demir Çağı, önceki dönemin polikrom boya repertuarından belirgin bir uzaklaşma gösterir. Boya bezemeleri büyük ölçüde kaybolmuş; bunun yerine bazı kaplarda kazıma tekniğiyle uygulanmış, formun döngüsüne uyum sağlayan üçgen motifleri görülmektedir. Bu sadeleşme, hem estetik tercihlerin değişimini hem de üretim sürecinin daha işlevsel bir yaklaşım kazandığını düşündürmektedir.

Görsel 7. ve 8. Son Tunç Çağı/Erken Demir Çağı, Van müzesi (Fotoğraf: Saim KARTAL).

Biçimsel-morfolojik açıdan bakıldığında, dönemin en yaygın formları arasında kısa boyunlu çanaklar, ağız kısmı dışa dönük kaseler, bardaklar, büyük depolama küpleri ve ritüel amaçlı ritonlar yer alır. Özellikle hayvan biçimli ritonlar, dönemin sembolik anlatı dünyasını yansıtmaları bakımından önemlidir. Mezar bağlamlarında ele geçirilen kaplarda tespit edilen yemek artıklarının varlığı, bu kapların cenaze törenlerinde sunum amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Bu bulgular, Son Tunç / Erken Demir Çağı'nda kap formu, işlev ve ritüel kullanım arasında bilinçli bir ilişkinin kurulduğunu desteklemektedir.

Dönemin teknik ve estetik özelliklerini açıkça ortaya koyan örnekler arasında, Van Müzesi'nde sergilenen ve bu çalışmada **Görsel 7 ve 8** ile temsil edilen kaplar bulunmaktadır. Bu örnekler, sade yüzey işlemlerini, tek renkli kil anlayışını, kazıma bezemelerin sınırlı fakat seçkin kullanımını ve form çeşitliliğini somut biçimde yansıtmaktadır. Böylece Son Tunç-Erken Demir Çağı, bir yandan Urartu devlet yapısının maddi temelini hazırlarken, diğer yandan seramik üretiminde teknik becerinin arttığı, fakat bezeme anlayışının sadeleştiği bir geçiş evresi olarak tanımlanabilir. Özellikle parlak kırmızı perdahlı seramikler, bu dönemin en özgün üretimleri arasında sayılmakta ve Urartu estetik geleneğinin ilk habercileri olarak değerlendirilmektedir.

5. Urartu Dönemi

Urartu Krallığı (M.Ö. 850–600/550), gelişmiş devlet teşkilatı, merkezi yönetim anlayışı ve standart üretim yöntemleriyle Doğu Anadolu'da seramik teknolojisinin en kurumsal biçime ulaştığı dönemlerden birini temsil eder. Kaleler, saraylar, tapınaklar ve kamu yapılarında çalışan geniş nüfusun günlük ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla büyük ölçekli, sistematik ve tipolojik açıdan standartlaştırılmış kap üretimi gerçekleştirilmiştir. Seramiklerin sınıflandırılmasında kil özellikleri, yüzey işlemleri, fırınlama teknikleri ve şekillendirme yöntemleri temel kriterleri oluşturmakta; bu unsurlar, Urartu çanak çömlek üretiminin hem işlevsel hem estetik boyutlarını anlamada önemli bir çerçeve sağlamaktadır (Erdem & Konyar, 2011).

5.1.1. Kırmızı Perdahlı Seramikler (Toprakkale Ware / Saray Malı / Biainili Keramiği)

Urartu seramik geleneğinin en seçkin ve karakteristik grubunu oluşturur. Kil özellikleri genellikle iyi arıtılmış, ince kil ve ince kum katkılıdır; bazı örneklerde tamamen katkısız kaliteli kil tercih edilmiştir. Bu durum, kapların hem yüksek sıcaklıkta pişirildiğini hem de üretim sürecinin titizlikle kontrol edildiğini göstermektedir. Şekillendirme aşamasında çark kullanımı yaygındır ve bu teknik, kaplarda yüksek simetri ve ince cidar elde edilmesini sağlamıştır. Yüzey işlemleri bakımından en ayırt edici özellik, kırmızıdan vişne tonlarına uzanan parlak perdah uygulamasıdır. Perdah, yüzeyde neredeyse metalik bir yansıma oluşturmakta ve kapların elit sınıf tarafından tercih edilen törensel nesneler olduğuna işaret etmektedir. Bu grup, özellikle Ayaniş ve Bastam gibi önemli Urartu merkezlerinde yoğun olarak ele geçmiştir.

5.1.2. Pembe–Kiremit Kil Seramikler

Bu grupta kil rengi pembe ve kiremit tonlarında olup oldukça homojen bir yapıya sahiptir. Kil katkısı çoğunlukla ince kum ve küçük mineral parçacıklarından oluşur; nadiren kireç katkısı da görülmektedir. Çarkta şekillendirilmiş ince cidarlı örnekler ağırlıktadır. Yüzey işlemleri bakımından hafif ya da orta derecede perdah uygulanmış olup, perdah parlaklığı kırmızı seramik grubuna kıyasla daha sınırlıdır. Ayanis Kalesi’ndeki buluntuların yaklaşık %4’ünü temsil eden bu grup, günlük kullanım kapları ile servis kaplarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

5.1.3. Devetüyü–Krem Astarlı Seramikler

Kil rengi devetüyü ile kahverengi arasında değişen tonlara sahiptir ve kum katkısı belirgindir. Orta kalitede kil ile üretilmiş bu seramiklerde yüzey, devetüyü veya krem tonlarında ince bir astarla kaplanmıştır. Astar uygulaması, bezeme için uygun bir temel oluşturmakla birlikte, genellikle perdah kalitesi düşük düzeydedir. Şekillendirme tekniği çoğunlukla çarktır; form özellikleri arasında dışa açılan ağız kenarları ve kısa boyunlu çömlekler öne çıkar.

5.1.4. Kahverengi Astarlı Seramikler

Ayanis Kalesi buluntularının yaklaşık %75’ini oluşturan bu grup, Urartu kalelerinde en yaygın kullanılan günlük kullanım seramikleridir. Kil rengi kahverengiden griye, hatta siyaha kadar geniş bir aralığa sahiptir. Kil özellikleri ve katkı maddelerine göre iki alt grupta değerlendirilir:

(1) İnce kil ve küçük mineral parçacıkları katkılı, iyi perdahlı kaplar;

(2) Kum ve iri, küçük mineral parçacıkları içeren, daha düşük perdahlı ve daha büyük hacimli depolama küpleri.

Form–işlev ilişkisi bakımından bu kapların mutfak içi hazırlama, pişirme ve depolama süreçlerinde temel rol oynadığı anlaşılmaktadır.

5.1.5. Kaba (Kalın Cidarlı, Düşük Sıcaklıkta Pişirilmiş, Çakıl–Kum–Mika Katkılı, Elde Şekillendirilmiş) Seramikler

Genellikle el yapımı olan bu grup, kum, iri mineral parçacıkları, mika ve saman katkılı kil yapısıyla karakterizedir. Kilin işlenme düzeyi düşüktür ve kaplar düşük sıcaklıklarda pişirilmiştir. Bu nedenle yüzeyler çoğu zaman isli, alacalı ve düzensiz bir görünüm sergiler. Fonksiyonel bağlamları değerlendirildiğinde, kaba pişirme kapları, gündelik mutfak gereçleri ve bazı mezar kapları olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Ayanis Kalesi buluntularının yaklaşık %3’ünü oluşturmaları, bu grubun daha çok düşük maliyetli, işlevsel kaplardan meydana geldiğini göstermektedir.

5.2. Urartu Seramiklerinin Tipolojik Özellikleri ve Kullanım Amaçları

Urartu Krallığı (M.Ö. 850–600/550), güçlü devlet örgütlenmesi, gelişmiş kamu yapıları ve merkezi üretim sistemiyle çanak çömlek üretiminde yüksek bir standartlaşma düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemde kap üretimi yalnızca gündelik ihtiyaçlara yanıt veren işlevsel formlar değil, aynı zamanda siyasi iktidarın görsel temsiline katkıda bulunan seçkin eserler de üretmiştir. Seramiklerin tipolojik değerlendirmesinde kil özellikleri, yüzey işlemleri, şekillendirme teknikleri ve form-morfoloji ilişkisi temel kriterler olarak ele alınmış; bu çerçevede, Urartu çanak çömlek repertuarının zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Kil özellikleri bakımından kırmızı, pembe-kiremit, devetüyü ve kahverengi tonlarında geniş bir renk yelpazesi görülür. Kırmızı kil seramikler, ince kum katkılı veya katkısız kaliteli kil ile üretilmiş olup Urartu elit kültürünün karakteristik ürünleridir. Yüzey işlemleri bu kaplarda önemli bir ayırt edici kriterdir; kırmızı perdahlı kaplarda metalik parlaklık veren yoğun perdah uygulaması, saray ve seçkin sınıf kullanımına işaret eder. Buna karşın pembe-kiremit ve kahverengi kil gruplarında yüzey açıktan hafife uzanan değişen derecelerde perdah uygulanmış; devetüyü–krem astarlı kaplarda ise yüzeyde astar belirgin, perdah çoğunlukla düşük kalitededir. Kahverengi astarlı grup ise Ayanis başta olmak üzere Urartu kalelerinde yaygınlığı ile dikkat çeker; farklı katkı miktarları ve fırınlama dereceleriyle hem yüksek kaliteli hem de günlük kullanım amaçlı kaplar üretildiği anlaşılmaktadır.

Şekillendirme teknikleri açısından çark yapımı kaplar Urartu’nun teknik ustalığını yansıtır. Çarkta şekillendirilen kaplarda cidarların homojen inceliği, ağız–boyun oranlarının hassas düzeni ve gövde formunun akıcı eğrileri belirgin bir standartlaşma göstermektedir. Buna karşılık kaba seramiklerde elde şekillendirme tekniği hâkimdir; kum, mineral parçacıkları, mika ve saman katkılı bu kaplar daha düşük sıcaklıklarda pişirilmiş ve çoğunlukla pişirme kapları veya mezar içi kullanım için üretilmiştir.

Biçimsel açıdan Urartu repertuarı son derece zengindir. Yonca ağızlı testiler, ince ağız açıklığı ve genişleyen gövdesiyle özellikle sıvıların dökülmeden servis edilmesi için tasarlanmış işlevsel formlardır. Çanak, kâse ve tabaklar kuru gıdaların sunumunda kullanılmış; ayaklı vazolar ve kadehler ziyafet, şölen ve törensel ortamlarda statü göstergesi niteliği taşımıştır.

Büyük boy depolama küpleri tahıl ve sıvıların saklanması için; kaba pişirme kapları ise mutfak işlevlerine hizmet etmiştir. Pişmiş toprak kandiller, hem ev içi hem de tapınak kullanımında aydınlatma görevini üstlenmiştir. Özel işlevli kaplar arasında hayvan biçimli ritonlar ve boğa başı eklentili tunç kazanlar, Urartu'nun ritüel geleneğini yansıtan seçkin örneklerdir. Küp biçimli mezar kapları ise ölü yakma geleneklerinde kül saklama işlevi görmüş, dönemin inanç sistemine dair önemli ipuçları sunmuştur.

Urartu seramiklerinde işlev, biçim ve teknik kusursuz bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir. Seçkin sınıfa yönelik kırmızı perdahlı kaplarda parlak yüzey estetiği bir statü göstergesi olarak öne çıkarken; kahverengi astarlı kaplar depolama ve mutfak işlevine yanıt veren dayanıklı yapılarıyla dikkat çeker. Kil katkısı, perdah kalitesi, fırınlama derecesi ve form-işlev uyumu gibi teknik ve morfolojik kriterler, Urartu devletinin merkezi üretim anlayışını ve standartlaşmış tipoloji geleneğini açık biçimde yansıtmaktadır. Bu çok katmanlı üretim sistemi, Urartu seramiklerini yalnızca maddi kültür unsuru olmaktan çıkararak, dönemin sosyal yapısını, ekonomik organizasyonunu ve ritüel yaşamını anlamada temel bir kaynak hâline getirmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Van Gölü Havzası'nda Kalkolitik Çağ'dan Urartu Krallığı'na uzanan geniş bir zaman aralığında seramik üretiminde görülen teknik, estetik ve kültürel dönüşümleri pigment kullanımı, motif repertuarı ve tipolojik özellikler üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Bulgular, bölgedeki seramik geleneğinin salt kronolojik bir ilerleme değil, aynı zamanda kültürel etkileşimler, sembolik ifade biçimleri ve üretim teknolojileri arasındaki dinamik ilişkiler çerçevesinde geliştiğini ortaya koymaktadır.

Kalkolitik Çağ'dan itibaren görülen siyah boyalı geometrik bezemeler, Halaf etkisinin Van Gölü Havzası'nda hem estetik hem de sembolik bir iletişim aracı olarak benimsendiğini göstermektedir. Bu dönemde pigment kullanımının yüksek kontrast arayışı (açık astar-siyah boya), estetik tercihin bilinçli bir teknik uygulamayla bütünleştiğini işaret etmektedir. Erken Tunç Çağı'nda Karaz/Kura-Aras kültürü ile birlikte kazıma bezeme, oluk-yiv ve çift pişirim gibi tekniklerin yaygınlaşması, kontrollü üretim ortamlarının geliştiğini ve bölgenin Transkafkasya ile güçlü bir kültürel bağ kurduğunu göstermektedir. Bu dönemde iki tonlu kırmızı-siyah yüzeyin bilinçli pişirim atmosferi ile elde edilmesi, estetik tercihlerin teknik ustalıklarla birleştiği erken bir örnektir.

Orta Tunç Çağı'nda boya bezemeli üretimin estetik zirveye ulaştığı görülmektedir. Polikrom boyalı geometrik ve figüratif motifler, yalnızca dekoratif değil, aynı zamanda sembolik ve kimlikli anlamlar taşımaktadır. Kuş, geyik, keçi gibi figürlerin repertuara girmesi, yüzeyin bir anlatı alanına dönüştüğünü; geometrik motiflerin ise bölgesel kültürel hafızanın sürekliliğini yansıttığını göstermektedir. Bu dönemde pigment çeşitliliğinin artması, çark yapımının yaygınlaşması ve kompozisyonların düzenlenişindeki ritmik yapı, estetik ve teknolojik gelişimin eşzamanlı ilerlediğini ortaya koymaktadır.

Son Tunç-Erken Demir Çağı ise estetik sadeleşmenin belirginleştiği, ancak teknik becerinin arttığı bir geçiş dönemidir. Boya bezeme büyük ölçüde ortadan kalkarken, perdah kalitesi yükselmiş ve özellikle kırmızı parlak yüzeyli kaplar, Urartu döneminin karakteristik estetiğine öncülük eden prototipler hâline gelmiştir. Kazıma motiflerin sınırlı fakat seçici kullanımı, yüzeyin sembolik niteliğini koruduğunu, ancak bezeme anlayışının daha sade bir ifade diline evrildiğini göstermektedir.

Urartu dönemine gelindiğinde seramik üretimi, devlet organizasyonu altında standartlaşmış ve toplumsal tabakalara göre ayrılan bir sistem hâline gelmiştir. Kırmızı perdahlı kapların elit sınıfa özgü törensel işlevler taşıması, kahverengi astarlı kapların mutfak ve depolama amaçlı kullanılması, kaba seramiklerin ise günlük ihtiyaçlara hizmet etmesi, üretim ile sosyal yapı arasındaki ilişkinin güçlü bir göstergesidir. Urartu seramiklerinde form-işlev uyumunun yüksek olması, estetik kaygının teknolojik ustalıklarla birleştiğini ve seramiğin yalnızca maddi bir nesne değil, sosyal statü ve ideolojik temsil aracı olarak da değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Van Gölü Havzası seramik geleneğini pigment çeşitliliği, motif repertuarı ve teknik tipoloji üzerinden eşzamanlı olarak değerlendiren ilk kapsamlı örneklerden biri olarak, bölgedeki kültürel süreklilikleri ve kopuşları açık biçimde ortaya koymaktadır. Bulgular, geometrik motiflerin tüm dönemlerde temel bir süsleme geleneği olarak varlığını sürdürdüğünü, ancak anlam dünyalarının dönemselsel olarak değiştiğini; figüratif motiflerin ise Orta Tunç Çağı'nda sembolik bir anlatı aracına dönüştüğünü göstermektedir. Ayrıca, pigment kullanımının Kalkolitik dönemde kontrast arayışına, Orta Tunç Çağı'nda polikrom estetiğe, Urartu döneminde ise yüzey parlaklığı üzerinden sosyal statü vurgusuna evrildiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak, seramiklerde gözlenen teknik ve estetik değişimler, Van Gölü Havzası'nın tarihsel süreç boyunca farklı kültürel ağlarla kurduğu ilişkileri, toplumsal dönüşümleri ve sembolik ifade biçimlerini yansıtmaktadır. Bu çalışma, pigmentlerin kimlikli ve estetik işlevlerini tipolojik verilerle bütünleştirerek, bölgenin maddi kültürünü çok boyutlu bir perspektif ile ele almakta ve seramiklerin yalnızca kronolojik bir dizilim değil, kültürel bir anlatı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça | References

- Akgül Çalışkan, H. (2017). *Van Gölü Havzası Prehistoryasında çanak çömlek üretimi: Değişim ya da gelişim*. Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu “Yazmalardaki El İzleri” (ss. 1–13). Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Ayyıldız, N. (2006). *Van-Yoncatepe Sarayı Çanak Çömlek Parçalarının Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, A. Ü. (2018). Erken Demir Çağ mezarları ışığında Van Gölü Havzası’nda statü ve varsılık üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (1), 29–35.
- Erdem, A. Ü., & Konyar, E. (2011). Mal grupları. In K. Köroğlu & E. Konyar (Eds.), *Urartu çanak çömleği: Doğu’da değişim* (ss. 269–276). Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, S. (2006). Van Gölü Havzası prehistoryası ve Tilkitepe’nin bugünkü durumu. *Arkeoloji ve Sanat*, 122, 1–10.
- Koşay, H. Z., & Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz kazısı raporu. *Belleten*, 23(91), 349–414. <https://doi.org/10.37879/belleten.1264242>
- Özfırat, A. (2001). *Doğu Anadolu yayla kültürleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özfırat, A., & Marro, C. (2007). 2004 yılı Van, Ağrı ve Iğdır illeri yüzey araştırması. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 7, 1–20.
- Sevin, V., Özfırat, A., & Kavaklı, E. (2000). Van-Karagündüz Höyüğü kazıları, 1997 yılı çalışmaları. *Belleten*, 63(238), 847–868. <https://doi.org/10.37879/belleten.1999.847>
- Vançin, P. (2001). *Van Karagündüz Höyüğü Erken Transkafkasya Dönemi Çanak Çömleği*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Onsekizmart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bilim Dalı.